

Зарко Ждраков/Zarko Zhdrakov

ЗА ФУНКЦИЯТА НА СЕДМОЛЪЧНАТА ЗВЕЗДА ОТ ПЛИСКА КАТО ПЕЧАТ

The Seven-pointed Star from Pliska and Its Function as a Seal

This enigmatic object was found in the court water basin in Pliska in a cultural layer dating from the end of the 9th century. The dating is corroborated also by its inscriptions in Proto Bulgarian language which are in the traditional for the Turks boustrophedon writing system, reflecting the transition from the Glagolitic letters towards the Cyrillic ones. Chernorizets Hrabur testifies for that stage of setting up the letters. This bronze article has a very rare shape of a star-like seal with a hook and a hole used for hanging. There was a seal in the form of a disc representing a seven-pointed star having a symbolic inscription of God's good – IYI (Turk. iyi – “good”, “beautiful”, “comfortable”, “well”). The rays form Christ's monogram are formed by the letters Y and X. On the reverse side of the seal there is a commemorative inscription: + жоубанъ ѿлѣ сѣѣѣ – “the zhupan of the Holy country who is water and army organizer”. The dedication reminds of the symbolic formula of the Good Shepherd, referred in a political aspect to the Bulgarian ruler – comp. the Huno-Bulgarian pastoral title with the Chinese root of zhupan and the charismatic notion suyaps, certified in the capital of the Western Turk khaganat Suyab. This ruler at the end of the 9th century could be the defender of the family tradition Vladimir Rasate (890–893).

Бронзовата седмолъчна звезда (розета) от дворцовия водоем в Плиска със знака IYI за обозначение на Добрият Бог е особен вид печат за восък или тесто, който се среща и сега върху обредните хлябове в Родопите. На това ми обърна специално внимание проф. Казимир Попконстантинов¹. Булотирионът се хваща за малката дръжка с отвор за окачване, както други подобни изделия, за да се отпечата щитчето върху лицевата страна с надписа IYI (тюрк. iyi – „добър”, „хубав”, „удобен”, „добре”²). Отпечатаният диск със седем лъча напомня за монограма на Новото слънце Исус Христос, съчетан от гръцките букви Y и X. В християнската

иконография слънцето се представя като диск с лъчи, а буквата У е известният *библейски* кръст в ранните преписи на Новия Завет. Бронзова звезда без посветителски надпис е открита и в Преслав³, което означава, че функционира без знаците, смятани за планетарни символи, т.е. не е уред за гадаене във връзка с дните на седмицата, както предполагат някои изследователи⁴.

Звездообразният печат отразява прехода от езичеството към християнството в България. Допълнителна информация върху това дава посветителският надпис около дръжката, който започва с инвокативен кръст и хуно-българската пастирска титла *жупан* (тюрк. *şoban* – „овчар“) с китайски произход (от *tsou-pan* – „канцлер“)⁵. Епиграфският материал насочва към Добрия пастир Исус Христос, подобно на един амулет-печат от Плиска с ГΥΙ от едната страна и Христовия кръст от другата. В посветителския надпис следват свещеното за тюрките понятие *еаля* (тюрк. *el/il* – „род“, „народ“, „държава“, „отечество“⁶) в родителен падеж и отглаголното причастие *суялс* – „водоустроител“ и „войскоустроител“ (от тюрк. *su* – „вода“, „река“, „войска“) – срв. златопечатника-медальон на кан Омуртаг с надписа: *сапе су вниг* – „на кана войскови бег“. От епиграфския материал на печата може да бъде изведена символична посветителска формула, вдъхновена от Паримииите на утренията на Богоявление, които възпяват устройването (освещаването) на водите от Исус Христос: ГΥΙ + ЖОУБАНЪ ЕАЛІА СОУІАПС – „Добрият Пастир на народа водоустроител“.

През Античната епоха с розети са представяни небесните светила върху свода на храмовете и гробниците, включително християнските – напр. в мавзолея на Гала Плачидия в Равена. В Казанлъшката гробница се редуват четирилистни розети на слънцето с букрани на луната като символ на преходността на живота и преминаването в отвъдното. Космогоничната представа за небесната хармония на слънцето Аполон (грифон, вълк, огън) с луната Артемида (бик, елен, вода), които в мита са брат и сестра, се тълкува от християните като победа на вечния живот над смъртта, преход от Ветхия към Новия Завет. За това свидетелства календарното съвпадане на деня на Хелиос със седмия Божи почивен ден, когато се възпоменава Христос – 25 декември с неделите. От там звездата е христологичен символ за мистичната връзка на Отца със Сина. Тази древна представа е засвидетелствана върху фиалата на Панагюрското златно съкровище, където плодът и цветът на свещения дъб (шестлистни розети и жълъди) насочват към бащата на човечеството Зевс и неговият син Дионис. Розата символизира още Небесната богиня майка Афродита Урания, както и майката на Новото слънце – Богородица Неувяхваща роза.

Шаманската практика на хуно-българите е свързана с небесните светила, за което има немало свидетелства – например слънчевият календар; хелиотропният бял цвят за означаване на Запада и еталон за красота (кит. бай ху – „бял тигър“, и общотюркската титла *бай*, белият нефрит и „еленовите камъни“ от бял пиропилит, белите скали, реки, езера и градове); бронзовите котли и капищата с

глинени тръби за съчетаването на водата с огъня; златните и сребърните сервизи в погребението на главния небесен вълк на Великата стара България кан Курт бат/Кубрат и йерогамната визия на огнения Ахура-Мазда с Ардвисура-Анахита върху кана №2 от Аспаруховото златно съкровище от Банатското село Нагъ Сент Миклош; златните и сребърните колани на кан Кубер и ризници на боилите в армията на цар Симеон при обсадата на Константинопол и т.н. Приказката за сватбата на слънцето и луната и обичаят баба да сваля месец в котле са шамански реликти в българския фолклор. Най-вероятно в етимологията на етнонима *хун* трябва да се търси освен китайското значение за „пастир“, също и „слънцето“ на езика на сибирските остяки/кети край река Енисей, които са съставна част в етно-генезиса на тюркските народи⁷. За угро-самодийските влияния в Западния тюркски каганат свидетелства името на кан Истеми – „прародител дух“⁸. Българският етноним също би насочил към слънцето: *българ* (ир. *бал* – „бял“, и „човек“)⁹ и тюрк. *ок* – „стрела“, „род“ + суф. *ар* за множественост. Великата китайска стена и Червената и Небесната планини Алтай и Тиен шан (Тангра таг) са контактните зони за различни етно-културни разбирания за света – от космическата хармония между мъжкото/небесно и женското/земно начало (ян и ин) до иранската зороастрийска биномия на огъня и водата (Ахура Мазда – Ардвисура Анахита, Кормуста Тангра – Великата утроба Умай). Космическата хармония между мъжкото и женското начало при тюрките се реализира на различни равнища: недефинирането на рода в езика, ритуалната травестия и социалното равноправие при гласуване в народното събрание и по време на война. За този културен контекст свидетелстват плитките на кан Тервел върху неговия печат и ритуалното присъствие на наложниците на кан Крум наравно с мъжете при обсадата на Константинопол.

Кан Омуртаг също като своите предци почитал слънцето, луната и звездите и ги представял за по-могъщи от християнския бог пред един византийски епископ. Неговата тронна апсида в Големия дворец на Плиска е ориентирана на север, както повелява тюркската традиция – под Полярната звезда, отляво изгрява слънцето, отдясно е луната, а каганът съзерцава богатствата на Китай. Погледът на българския владетел също е отправен на юг, към Византия, към платото на Дядо Куртевата пещера на предците над село Калугерица (Каспичан), където е Мадарският конник – небесният триумф на кесаря Тервел пред портите на древния нимфей. Там, под свещения релеф, кан Омуртаг увековечил и своите деяния, тъй като храмът на нимфите е топос в царския церемониал – сравни храма в двореца на Палатина в Рим и Нимфеона край Константиновия дворец в Новия Рим. В римската сакрална топография, повлияна от Пуническите войни с Картаген, северът се свързва с Венера, Прародителка на Цезарите, докато югът с Отмъстителя Марс Ултор, както личи от олтарните апсиди на техните храмове край Колизеума и на императорския форум.

Небесните светила се свързват с царската идеология. Светоний описва в „Житиеписанието на 12-те цезари“ изгряващите и падащите звезди като знамения

за раждането и смъртта на владетелите¹⁰. Такава е също Витлеемската звезда, изгряла над пещерата, където се родил Царят на царете Исус Христос. В тази връзка са и двете звезди върху оловния печат на кесаря Тервел, който призовава Богородица за помощ. От свещената лява страна на българския владетел е изобразено Новото слънце като шестолъчна звезда във връзка с монограма на Исус Христос, съставен от гръцките букви Ι и Χ, докато от дясната му страна е петолъчната звезда на Венера, но дяволски обърната. Двете небесни светила присъстват вместо сигнираното име на владетеля с официално догматично и скрито политическо послание, характерни за византийския символизъм. Те могат да бъдат изтълкувани като статусна трансгресия от тайнството кръщение и миропомазването – смъртта на езичника и раждането му за новия живот в Христа („взех го евреин, дадох ти го християнин”). Но кесарят Тервел си останал езичник и не се оженил за дъщерята на императора, както личи от войната за връщането на дадената като зестра провинция Хемимонт/Загора. Така вместо да е живо името на Тервел върху печата, звездата му изгрява, за да падне, както Вечерницата (Луцифер, Денница), на която е наречен неговият баща Аспарух в Именника – Есперерих (от гр. 'Εσπερος – „Вечерница”, вечерната нимфа и федератската титла на готите в Империята *rich*). Римската царска чест била най-голямото признание за един представител на харизматичния родов съюз Дуло, внук на покръстения в Константинопол създател на Велика стара България патриций и вълчи кан Курт бат/Кубрат и син на Белия кон (Аспарух), удостоен с федератската титла като владетел на Запада в Империята. Но както вълкът кожата си мени без нрава и е образ на дявола, така и Денницата с другите нимфи Хесперида са пазителки на златната ябълка за вечната младост, сватбен подарък на Гея за Хера, а също плода на познанието за греха¹¹. В този контекст е обяснимо обърнатото представяне на пентаграмата като падаща звезда на греха (срв. падналите ангели), още повече че по време на знаменитата инвестиция на хиподрома в Константинопол византийците станали свидетели на един ритуал с фалически символи: императорът покрил дългото копие на Тервел с копринени одежди, а дълбокият му щит запълнил с пари, които българският цезар разхвърлил като осеменител – с дясната ръка златото, а с лявата среброто.

Мястото на седмолъчния печат в българската писмена практика и сфрагистическа традиция хвърля светлина върху държавната институция. В канцелариите на Велика стара България и на юг от Дунав наред с гръцкия език е използван и българският тюркски език с преработени гръцки букви в духа на рунографическите навици на писане – срв. златните пръстени-печати на кан Кубрат, съкровището на кан Аспарух от Банатското село Нагь Сент Миклош, печата на кан Тервел и др. В надписите на съкровището се смесват гръцки и латински букви, както във Византия, включително и псевдорунически знаци. Златопечатникът-медальон на кан Омуртаг и надписите от неговото време свидетелстват за устойчивостта на тази писмена традиция. Двете графически писмени системи (гръцката и латинската) използват

през IX в. и светите Солунски братя Константин-Кирил и Методий при устройването на глаголицата, забелязано още от Черноризец Храбър.

Седмолъчната звезда е открита в дворцовия водоем на Плиска в археологически пласт от края на IX в. – време, когато българите вече са покръстени. Кирилските буквени знаци от посветителския надпис върху ретрото на печата подкрепят неоспоримо тази датировка. Звездата се свързва с групата анонимни печати от същото време, обнародвани от Иван Йорданов¹². Особено важни са печатите от Плиска, които представят от едната страна св. Дух като гълъб в короната на палмово дърво (птицата е с палмов цвят в човката и подобен се вижда зад нейния гръб), визия на пасхалната победа над смъртта, а от другата страна е означено единството на Отца и Сина – знакът за Добрия бог между две палмови клонки на разцъфналия Голготски кръст (юпсилона е овенчан с гръцки кръст, като продължение на централната хаста на буквата). Символичната връзка кръст-юпсилон при инициала Ж в звездата от Плиска свидетелства за официалната практика, наложена вероятно след връщането на българите в лоното на православието на Константинополския събор в годината на барса 870 – срв. гълъба като символ на църковния мир. Вероятно Плисковските печати са били изпратени от новото седалище на институцията в Преслав. Обратно на тях, преславските печати би трябвало да са с по-ранен адресат, още повече, че върху двете страни е представен знакът за Добрия Бог – ГΥΙ, който ефимистично заменя изображението на кръста. Прикриването на кръста е обяснимо във времето на бунта на боилите във високосната 865 г. на кокошката (Тоx), покръстени заедно със семейството на княз Борис „тайно в дълбока нощ” в предходната година на маймуната. Бунтът завършил с избиването на 10-те велики боили с техните синове (общо 52 съзаклятници). Един печат-амулет би могъл да свидетелства за новото ориентиране на княза към римския папа през месец май в годината на кучето 866 и новото покръстване на българите в края на ноември. При него знакът ГΥΙ от едната страна се свързва с кръст от другата, който е от типа на патриаршеските, но с равни хоризонтални греди, както при т.нар. Лотарингски архиепископски кръст.

По всяка вероятност звездата от Плиска е печат, функционирал преди преместването на столицата през високосната 893 година на вола, когато на Преславския събор е утвърден новият свещен старобългарски език. За това свидетелства посветителският надпис на български тюркски език с все още ненагласена кирилица, според определението на Черноризец Храбър. Печатите на архонта Борис-Михаил с надписи на гръцки език и отказ от изобразяване на владетеля свидетелстват за наложените промени във владетелската институция след Покръстването, синхронни на наложеното с меч византийско богослужение. Забележително е, че боилите се разбунтували след покръстването заради лошия закон, с други думи Свещеното писание на чужд език при положение, че те са си служели писмено със своя прабългарски език. Най-вероятно печатът на Борис е подарен от кръстника император, заедно със свещената за българската власт Загора (бившата римска

провинция Хемимонт). През 886 година на коня в Плиска пристигнали тримата ученици на светите солунски братя Климент, Наум и Ангеларий, които били настанени тайно, както казва княз Борис, „докато приготвим напълно онова, което трябва да направим”. Но какво е това, което трябва да бъде направено? Можем да се досетим от последвалото замонашване на Борис, отбелязано във владетелския печат. Това би било *нагласянето* на църковната институция, за да не се стигне до нов бунт, тъй като донесените от учениците глаголически ръкописи са били не по-малко лош закон в духа на сарацинските книги в държавата, чужди на българската писмена традиция. Трябвало да бъде даден нов закон, който българите да приемат и в тази връзка княз Борис се занимавал усърдно с духовните дела, като приел монашеската схима през 889 година на кокошката (Тох). Неговите печати на монах и архонт не издават ли, че той е Черноризеца Храбър, чието прозвище напомня за славната победа над езичниците, както при Борисъ Глябъ (тюрк. galip – „победител, който побеждава”) в Поучителното евангелие на Константин Преславски. Единственото произведение на Черноризец Храбър е *За буквите*. В него той казва, че устроеното от светите братя писмо още не е нагласено и в момента *го нагласяме*. Най-вероятно по повеля на княз Борис се извършва подмяната на глаголическите графеми с кирилски, за да се поправи лошият закон чрез традиционните за канцеларията гръцки и псевдорунически знаци.

Общото на разгледаната група печати е, че отразяват замяната на официалния гръцки език в канската канцелария с отеческия, като пренебрегват изображението на владетеля. Но в отличие от печата на княз Борис те са пренебрегнали и светите човешки образи на бога и на неговата майка, подменени с прабългарския езиков еквивалент на философската категория за Божието добро. Най-вероятно тези печати отразяват епохата на *сарацинските книги* в държавната канцелария. Такива „иконоборски” печати с надпис за добро – ГҮІ в духа на ислямската художествена традиция се поставят върху обредните хлябове в Родопите като вероятен отглас от манихейската дуалистична представа на богомилите за борбата на Добрия бог с Лошия.

Звездообразният печат от двореца в Плиска излиза от рамките на ортодоксалността и може да бъде свързан с мъчителния преход от харизматичната родова традиция към християнството. Той отразява колебанията между Новото и Старото слънце в България. Епиграфският материал дава основание печатът да бъде свързан с владетеля, тъй като пастирската титла „жупан” носят кан Аспарух в Банатското съкровище¹³ и Севин върху сребърната чаша от Преслав¹⁴, а добрият жупан на българския род е *водоустроител* и *войскоустроител* (суяпс), както каганът в столицата Суяб на Оногурия (Западния тюркски каганат), а и седемте лъча на звездата напомнят за родовия съюз Дуло, чиято етимология би могла да бъде свързана с монголското Долон Тенгри – „седем Тангри”, инспирирани от гностическите „седем архонта”¹⁵.

Надписите върху печата са на тюрко-български (прабългарски) език в традиционната алтайска система „бустрофедон” на писане, вместо на новия свещен

език на светите Солунски братя Константин-Кирил Философ и Методий. Те отразяват съпротивлението на новия книжовен старобългарски език с чужди славянски елементи, за което свидетелства подмяната на глаголическото писмо с новата кирилица и отказът от сигниране върху оловния печат на цар Симеон. Въсщност традиционно толерантната към чуждите вярвания и култури родова аристокрация приела християнството, но се обявила срещу лошия закон на княз Борис, представен с глаголическото писмо, не по-малко екзотично от това на разпространените в България *сарацински книги*¹⁶. Звездообразният печат отразява реакцията на този нов закон, когато книжовниците нагласят устроеното от светите братя писмо, сред които е и Черноризец Храбър. Реформата на буквите обаче била употребена от противниците на новия свещен език, които искали да прославят бога на своя родов вълчи вой, както първородният син на цар Симеон – Боян Магьосника. В тази връзка трябва да се отбележи, че харизматичното понятие *suuaps* за устроената вода и войска още в древната столица Суяб изразява и шаманската традиция на българските владетели – например Крум като поп ръсил вода, за да очисти войската след кървавото жертвоприношение пред стените на обсадения Константинопол, а неговият син, архонтът Омуртаг щял да тъпче императора вечно, докато Тича тече.

Но кой е този добър жупан водоустроител и войскоустроител на българското отечество, който се осмелява след Покръстването да подпечатва държавните документи с едно ненагласено кирилско писмо в духа на родовата писмена традиция? Най-вероятно този владетел е първородният син на княз Борис, злочестият княз Владимир (= Владетел на света) Расате (890–893 г.), който наследил с харизматичната родова титла *баян* жреческите прерогативи на своят пралядо Омуртаг, чиято титла *архонт* в гностически контекст се свързва с Демиурга, а за ортодоксалните е синоним на Сатаната¹⁷. По късно неговият племенник Боян магьосника също ще упражнява родовия вълчи вой, но предвидливо няма да бъде удостоен с властта, въпреки че е първороден син на цар Симеон. Тогава държавните документи ще бъдат подпечатани с вече нагласения старобългарски език от по-малкия брат, който носи името на княза *сред апостолите* св. Петър като гарант на християнския закон в България (срв. печатите на цар Петър). За тригодишното си злополучно управление Владимир Расате наследил правата на *баян* да защитава родовата жреческа власт. Той като Велик жупан на отечеството, водоустроител и войскоустроител ще да е слагал печата на Добрия бог в духа на дуалистическата традиция, по-късно развита от богомилите. Новото слънце се оказало травестираното Старо, подобно на вълка, който си сменял кожата без нрава и това предопределило удавянето-погребване на звездообразния печат в дворцовите водоеми на Плиска, подобно на пусканите в течаща вода овехтели икони и ръкописи.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Използвам случая най-сърдечно да му благодаря.
- ² **Димитрова, Л.** Турско-български речник. София, 2002, с. 76.
- ³ **Мавродинов, Н.** Старобългарското изкуство. София, 1959, с. 255; **Бешевлиев, В.** Първобългарите. Бит и култура. София, 1981, с. 73.
- ⁴ За пълна библиография по въпроса вж.: **Ждраков, З., А. Бояджиев, С. Александров.** Към интерпретацията на седмолъчната звезда от Плиска. – Старобългаристика, XXVI, 2003, № 4, 33–54.
- ⁵ **Добрев, И.** Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005, 383–384.
- ⁶ **Гумилев, Л.** Древние тюрки. Москва, 1993, 100–102; **Димитрова, Л.** Турско-български речник, 51, 71.
- ⁷ Мифы народов мира. Т. 1. Москва, 1980, с. 643.
- ⁸ **Гумилев, Л.** Цит. съч., с. 464.
- ⁹ **Стоянов, В.** Етнонимът „българи“. За българо-тюркските смешения. София, 1997, 5–50.
- ¹⁰ **Гай Светоний Транквил.** Дванадесетте цезари. София, 1981, 49 (88), 99–101 (94, 95), 211 (46).
- ¹¹ Мифы народов мира. Т. 1, с. 298.
- ¹² **Йорданов, И.** България при Борис I (852–889, †907). Приносът на сфрагистиката. – В: Християнската култура в средновековна България. В. Търново, 2008, 50–51.
- ¹³ **Ждраков, З., А. Делева.** Към интерпретацията на съкровището от Надъ Сент Миклош – датиране на два таса (№9 и 10) с гръцки текст. – Старобългаристика, XXIV, 2000, №4, 53–73.
- ¹⁴ **Бешевлиев, В.** Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981, 160–162.
- ¹⁵ Мифы народов мира. Т. 1, с. 111, 391.
- ¹⁶ **Detschew, D.** Responsa Nikolai I. papae ad consulta bulgarorum (anno 866). Serdicae, 1939, с. 121 (103).
- ¹⁷ Мифы народов мира. Т. 1, с. 111.

